

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR.....	XII
KISALTMALAR.....	XV
GİRİŞ	XVII

BİRİNCİ BÖLÜM

KÖPEK VE ŞEHİR:

KAMUSAL ALANDA HİMAYE

1. KÖPEKLERİN KÖKENİ VE CİNSİ	45
2. HALK VE KÖPEKLER.....	52
3. ESNAF VE KÖPEKLER	64
4. BELEDİYECİLİK HİZMETLERİ VE KÖPEKLER.....	80
5. HALKBİLİMSEL VE DİNSEL AÇIDAN KÖPEKLER.....	90

İKİNCİ BÖLÜM

KÖPEK VE ALGI:

SOKAKTAN EVE GİREN KÖPEK (DEĞİŞİM)

1. ÜÇ KÖPEK: DEVLETİN KÖPEĞİ, İNSANIN KÖPEĞİ VE SOKAĞIN KÖPEĞİ.....	109
Devletin Yetiştirdiği Köpekler.....	116
Serseri Köpekten Makul Köpeğe: Evcil Köpekler ve Kültürel Değişim.....	128
2. DOĞU-BATI İKİLEMİNDE KÖPEK ALGISI.....	137
3. MODERNLEŞEN DEVLET VE ALGI DEĞİŞİMİ	151

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KÖPEK VE SUÇ:

SOKAKTAKİ KÖPEĞİN İLLEGALLEŞMESİ

1. BELİRGİNLEŞEN SUÇLULUK VE SÜREKLİ YAPTIRIMLAR DÖNEMİ.....	161
2. KAMUSAL ALANDA ÜÇLÜ İKTİDAR ÇEKİŞMESİ: KÖPEK, İNSAN, DEVLET	163
3. HALK SAĞLIĞINA TEHDİT: HASTALIK DAĞITICISI KÖPEKLER.....	183
4. KÖPEKLERİ SUÇLULAŞTIRAN METİNLER: RİSALELER VE GAZETE YAZILARI	193
5. DEVLETİN KÖPEK YAPTIRIMLARI: KATLİAM VE SÜRGÜN	211
 SONUÇ	 249
KAYNAKÇA.....	257
EKLER.....	273

GİRİŞ

Tarih boyunca insanla kurduğu dostluk ve işçilik türündeki ilişkisiyle evrimleşen köpekler, bu bakımdan diğer hayvanlardan ayrılırlar. İnsanlarla beraber yaşamaya alışan bu canlının günümüzde insandan bağımsız bir şekilde hayatını sürdürmesi oldukça zordur. Diğer taraftan, genellikle insanın olduğu her yerde görülen köpeklerin tabiatlarından gelen özellikleri birtakım sıkıntıları ve sorumlulukları getirmektedir. Toplum yaşamı içindeki saldırganlıkları, gürültüleri ve oluşturdıkları çevre kirliliği birer sorundur. Ayrıca, şehirlerde aıklıkla mücadele eden bu hayvanlar için vicdani açıdan bir bakım ihtiyacı belirmektedir. Dolayısıyla, köpeklerle kamusal alanlarda yaşanan karşılaşmalar muhtaçlık ve tehdit ilişkilerinin birlikteliğinde gerçekleşmektedir.

İnsanmerkezci toplumlarda kamusal alanda bulunan köpekler kontrol altına alınması gereken bir tehdit unsurudur. Köpekler buralarda insan çıkarlarının ön planda olduğu bir şekilde açık ve gizli olmak üzere itlaf politikalarına maruz kalırlar. Bu faaliyetlerin zihni arka planında şehirlerin tamamen insanlar için olduğu düşüncesi bulunur. Dolayısıyla şehirlerde köpeklere yer yoktur. Böyle kültürlerin köpeği kabul ettiği tek biçim, bir insanın sahipliği doğrultusunda gerçekleşmektedir. Sahibi olan köpek, kamusal alanda saldırganlığı, gürültüsü ve kirliliği dolayısıyla şehir insanının yaşam alanını kısıtlamayan

makul bir köpektir. Kamusal alanda özgür bulunan köpek ise özünden gelen huylarını saklı tutan, kriminalize bir köpektir.

İnsanı ve onun çıkarlarını merkeze alan anlayışın dışında, hayvanlara yaşam alanı sunan kültürlerde ise kamusal alanda himaye ilişkilerinin öne çıktığı görülür. Buralarda köpekler bir tehdit olarak algılanmaktan çok, toplumla yaşayan ve yaşatılan canlılardır. Bu ilişkide insanın hiyerarşik himayeciliği ve aynı zamanda köpeğin dayattığı davranışları bulunur. Köpekler hem kendi çabalarıyla hem de insanların yardımlarıyla şehir mekânlarında beslenme ve barınma gibi temel ihtiyaçlarını sağlarlar. Böyle kültürlerde köpeklerin sahibi yoktur. Fakat toplumsal bir himaye çemberinin içindedirler.

Bu kitapta¹ Osmanlı'da kamusal alanda himaye edilen köpeklerin toplum zihniyetindeki kültürel yansımalarına odaklanılmıştır. Günümüzde hâlâ görülen köpek himayesinin Osmanlı zamanındaki kültürel sürekliliğinde devlet ve padişahlık gibi yönetsel unsurların olumlu ve olumsuz müdahaleleri ayrılmış, kültürün sürdürücüsü olan halkın başat aktör olduğu ileri sürülmüştür. Şehirde yaşam alanlarının paylaşıldığı köpeklerin, insanlara zarar veren özelliklerinin Osmanlı Devleti'nin son döneminde belirginleştiği, öte yandan bu canlıların aynı dönemde bir geri kalmışlık sembolü seçilip Avrupamerkezci modernleşme faaliyetleri doğrultusunda kriminalize edildiği iddia edilmiştir.

Tarihyazımında ilk zamanlardan bu yana insana dair meseleler incelenirken, onun merkezinde olduğu olaylar anlatılmıştır. Böylece genel bir alışkanlık olarak hayvanlar konu edinilmeleri bakımından dışlanmıştır. Ayrıca tarihin insanı öncelediği bu anlayışta yaygın bir eğilim olarak insanların da seçilmişleri ele alınmıştır. Devletler, hükümdarlar, peygamberler ve hiyerarşik

1 Kitabın temelini oluşturan tez araştırmam için bkz. Selahattin Hantal, "Hayırseverlikten Hayırsızada'ya: Son Dönem Osmanlı İstanbul'unda Köpekler", Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi, 2022.

olarak değeri verilen türlü öznel konular edinilmiştir. Böylece tarih anlatımında, yalnızca büyük (!) isimlerin ve olayların birbirleriyle olan etkileşimlerinin ele alındığı bir üretim alışkanlığı oluşmuştur. Fakat zaman içerisinde tarihi anlamak ve anlatmak-taki üslup, bu hiyerarşinin tersine doğru ilerlemeye başlamış-tır ve bu sayede tarihte isimleri bilinmeyenlerin hikâyelerine odaklanılmıştır. Böylece, geçmişteki büyük isimlerin ne yapıp ettiklerinden ayrılan, topluma doğru dönen bir bakış yerleşmiş-tir. Bir yenilik olarak kültür, sınıfsal farklılıklar, iktidar ilişkileri, duygular, şehirler, şehir mekânları, nesneler ve hayvanlar olmak üzere toplumu etkileyen oldukça çeşitlenen konularda türlü yazımlar ortaya çıkmıştır. Hayvanlar açısından özellikle insanla olan farklarından onlar tarafından köleleştirilmelerine kadar birçok mesele incelenmiştir². Bu doğrultuda hayvanlar, genellikle insanla kurulan etkileşim bakımından konu edinilmiş fakat bu sayede bir bakıma insan ilişkilerinin niteliği ve süreci merak edilirken, hayvanların yaşadıkları ve yaşattıkları da ele alınmıştır. Öte yandan, bu bakış açısı da insanmerkezci bir yön-den seyir sağladığı için hayvanın bir özne olarak kendiliğinde, insan tahakkümünün dışında bir biçimde doğrudan değerlendirilmesine dair eleştirel çalışmalar ortaya çıkmıştır. Bu tartışmaların çevresinde hayvanlarla kurulan etkileşimdeki şiddet yahut dostanelik durumlarının tarihteki anlamı, coğrafyalara göre farklılıkları ve bu uzantıda doğrudan hayvan öznelliğini ele alan nitelikteki çalışmalarla hayvanlı tarih yazımı literatürü inşa edilmiştir. Bu sayede, başta insanla olan ilişkisi bakımın-dan diğerlerinden ayrılan köpek olmak üzere birçok hayvanı konu edinen çalışmalar üretilmiştir³.

2 Bu dönüşüm açısından kritik bir çalışma için bkz. Peter Singer, *Hayvan Özgürleşmesi* (2. Basım), Çev. Hayrullah Doğan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2018.

3 Köpeklerle dair karşılaştırmalı bakış açısı sunan bir çalışma için bkz. Chris Pearson, *Dogopolis: How Dogs and Humans Made Modern New York, London, and Paris*, The University of Chicago Press, Chicago, 2021.

Osmanlı tarihinde köpek çalışmaları popüler ve akademik alanda ilgi görmektedir. Fakat genele bakıldığında akademik çalışmalar, popüler çalışmaların yanında çok daha azdır ve etkisiz kalmaktadır. Popüler çalışmalar ise birçok dergi, gazete ve internet sayfasında yayınlanmış olmak üzere çoğu zaman birbirinin tekrarı olan metinlerdir.

Popüler köpek çalışmaları konunun ele alınışı bakımından birtakım problemler barındırmaktadır. Bu çalışmalarda devlet aygıtının köpek meselesindeki yerinin netleştirilmemesi sebebiyle özellikle toplumun köpekleri himaye edişinin olumlu görünümü Osmanlı Devleti'nin imajına katkı sağlayıcı bir mesele olarak eklenmektedir. Hâlbuki köpeklerin insanlar tarafından himaye edilmesi, devletin köpeklere dönem dönem yaptırımlar uygulayarak engellemeye çalıştığı ve hatta bu girişimlerin bazılarında başarılı olduğu bir süreklilikte gerçekleşmiştir. Osmanlı Devleti, hayvanlara iyi davranılmasına yönelik hukuki düzenlemeler yapsa da bu eylemler, devletin aralıklı süreçlerde kanunlar ve yaptırımlarla içine girdiği köpek meselesindeki durgun pozisyonunun yükseltilmesine, daha canlı ve akışkan olan gündelik yaşamı oluşturan insanların kültürel inşa sürecindeki baskınlıklarının geri planda bırakılmasına yönelik kullanılmıştır. Böylece, tarihyazıcılığında kötü bir alışkanlık olarak hiyerarşik yönetim öznelerinin kronolojisine ve etkisine odaklanması, yüzyıllar boyunca devam ederek gündelik yaşama yerleşen bir kültüre, ara ara teşvik ediciliği ve baltalayıcı müdahaleleriyle dahil olan devlet aygıtının rolünün abartılmasına, kültürün inşacısı ve sürdürücüsü niteliğindeki insanların kuşatıcı rollerinin değersizleştirilmesine neden olmuştur. Köpeklerin gündelik yaşamda yer bulmalarında devlet ile insanın etki ayrımlarının belirgin olmadığı bu tür çalışmalarda, Osmanlı Devleti'nin köpeklere yönelik yaptırım süreçlerinde halk ile karşı karşıya geldiği protesto eylemleri genellikle görmezden gelinmiştir.

Bu kitap, Osmanlı İstanbul'undaki köpeklerin halkın inşa ettiği kültürel süreklilik sayesinde ve aynı zamanda kendi dayatmalarıyla himaye edildiklerini iddia etmektedir. Osmanlı Devleti'nin, toplumun başat bir şekilde inanç ve gelenekleriyle kurduğu bu sürece, zaman zaman destekleyici ve baltalayıcı eylemlerle dahil olduğunu ileri sürmektedir.

Popüler köpek çalışmalarının diğer bir problemi ise köpeklere yönelik yaptırım uygulayan Osmanlı Devleti ve padişahlarının meseledeki sorumluluklarının modernleşme faaliyetleri potasında eritilmesidir. Sık sık modernleşme ile özdeşleşen II. Mahmud ya da İttihat ve Terakki dönemleri olmak üzere iki zaman diliminin öne çıkarıldığı bir ilerlemenin referans alınışına rastlanmaktadır. Bu tür çalışmalarda yapılan vurgulamalar, köpeklere uygulanan devlet yaptırımlarının “yalnızca” modernleşme faaliyetleriyle ilgili olduğu yanılığını ortaya çıkarmıştır. Ayrıca bu çalışmalarda İttihat ve Terakki gibi oldukça tartışmalı olan bir hükümet dönemi, köpek katliamlarının günahının çıkarıldığı bir yönetim evresi olarak yerini bulmuştur. Çünkü İttihat ve Terakki dönemi, köpeklere yönelik gerçekleşen devlet yaptırımlarının en geri dönüşsüz ve yankı getiren aşamasıdır. Dolayısıyla modernleşme ekleninde açıklanmaya çalışılan köpek yaptırımlarının faturası II. Mahmud'dan başlatılmak üzere kronolojik bir atlama yapılarak İttihat ve Terakki'ye kesilmektedir. Fakat böyle bir kronolojik atlamayla bu tür metinlerin en büyük eksikliği ortaya çıkmaktadır. II. Mahmud ile İttihat ve Terakki döneminin arasındaki padişah saltanatlarının boşluğu, bu zaman diliminde köpeklere yönelik gerçekleştirilen sürgün ve itlaf biçimindeki devletin ve insanların faili olduğu yaptırımların değerlendirilmemiş olmasıyla politik sürekliliğinin es geçilmesine sebep olmuştur. Dolayısıyla son dönem Osmanlı İstanbul'unda belirginleşen ve sürekli hâle gelen köpek yaptırımlarının belirlenmesi açısından yetersiz kalınmıştır. Öte yandan bu tür

çalışmalar modernleşme dönemi öncesinde devletin köpeklerle uyguladığı itlaf politikalarını açıklayamamaktadır.

Bu kitap, son dönem Osmanlı İstanbul'unda köpeklerle yönelik gerçekleşen devlet yaptırımlarının modern öncesi döneme göre belirginleşerek süreklileştiğini iddia etmektedir. Bu zaman dilimindeki devletin yahut insanların fail olduğu sürgün ve itlaf politikalarının genelleştiğini belirterek, meselelerin ortaklaştığı çizgiyi işaret etmektedir. Köpeklerin yaptırımlara uğrama sebeplerinin, insanlara yönelik zararlarının onları kriminalize etmesi ve bu etkenlerle meşruiyet kazandırılan bir biçimde ilerleyen Avrupamerkezci modernleşme anlayışı olduğunu ileri sürmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda köpeklerle yönelik devlet yaptırımları modernleşme ile özdeşleştirilen 19. yüzyıldan çok daha önce olmak üzere, klasik dönemde de gerçekleşmiş, 19. yüzyıl boyunca ise sürekli hâle gelerek 20. yüzyıldan cumhuriyet rejimine dek devam etmiştir. Bu izlekte, Osmanlı Devleti'nin asırlar boyunca sokaklarda bulunmasına müsaade ettiği köpekleri dönem dönem katletmiş olmasının sebepleri yalnızca modernleşme hareketleriyle ilgili değildir. Fakat popüler köpek çalışmalarına bakıldığında, köpekleri kriminalize eden etkenlerin es geçilerek meselenin yalnızca modernleşmenin olumsuzlukları hanesine eklendiği görülmektedir. Bu metinler, köpeklerin katledilmiş olması gibi iyi karşılanmayan hadiseleri, “modernleşmenin olumsuzlukları” potasında eriterek hem Osmanlı Devleti'nin genel imajını temize çıkarmakta hem de Osmanlı tarihinde çokça tartışılan “çağdaşlaşma, modernleşme, Batılılaşma” hareketlerinin kötü bir örneği olarak vitrinde sergilenmesini sağlamaktadır. Bu açıdan Osmanlı İmparatorluğu gündelik yaşamındaki köpekler, özellikle modernleşme tartışmalarını Batı karşıtlığı üzerinden beslenerek yürüten kimse-lerin gelenekçi, muhafazakâr tarihçilikleri için oldukça kullanışlı olmaktadır. Fakat bu metinler, meseleyi ideolojik, dar bir